

תקשורת ונסיגה דמוקרטית בישראל: תשובות למגיבים

נדיב מרדכי ושגיב ברהום

בכבוד גדול ניגשנו לקריאת ארבעת מאמרי התגובה של ארבעה כותבים מכובדים למאמרנו "תקשורת ונסיגה דמוקרטית: מערכת קונספטואלית רב־ממדית". כל הכותבים שותפים לרלוונטיות של המאמר למחקר התקשורת בעת הנוכחית, אך גם הציגו ביקורות ענייניות ממגוון נקודות מבט. אנחנו מבקשים להודות להם על הנכונות להגיב למחקר שלנו, ולהוסיף תודה לעורכי הגיליון המיוחד, פרופ' דורון שולצינר וד"ר אינס גבל, על הבחירה להעמיד את מאמרנו לדיון. בשל מגבלת המקום השתדלנו להתייחס להערות הביקורתיות ביותר, אבל ברצוננו להודות לכל המגיבים על כך שבהיבטים רבים של תגובותיהם שררה בינינו הסכמה, הן באפיון ובניתוח העובדתי של מצב הדברים בתקשורת הישראלית היום, והן בחיבור התיאורטי שבין מצב זה לתופעת הנסיגה הדמוקרטית.

ניסיונו רב השנים של דני זקן כעיתונאי ומנהל גופי תקשורת מאפשר לו להציב סימני שאלה לגבי חלק מהמאפיינים שהגדרנו לנסיגה הדמוקרטית בתקשורת, בצורה מפרה ומעוררת מחשבה לטעמנו. בטענתו הראשונה זקן מקבל, להבנתנו, את ההנחה הכללית שלפיה מתרחשת בישראל נסיגה דמוקרטית, אבל הוא תוהה לגבי חומרתה, ובפרט שואל האם היא אכן מתרחשת בתקשורת. אנו מסכימים עם טענתו שישראל היא מדינה שבה, בניגוד לאחרות, תגובת הנגד הדמוקרטית הייתה חזקה יחסית, ושגם בעת הנוכחית ניתן להראות שחלק גדול מהרפורמות החוקתיות המרכזיות (עילת הסבירות; מינוי השופטים; סמכויות היועמ"ש) לא הושלמו, לפחות לעת עתה, ולכן אין למקם אותה בקצה הרחוק ביותר על ספקטרום הלכידה הלא־דמוקרטית. ואכן, הדיון שלנו במיקומה של ישראל ביחס למדינות אחרות שאנחנו מתארים במאמר הוא זהיר במודע לנוכח היבטים אלה.

לעומת זאת, איננו מסכימים עם ההנחה שלפיה ניתן להפריד בין הנסיגה הדמוקרטית במוסדות השלטון ובמרחב החוקתי לבין התקשורת. למעשה, זו אחת הסיבות שהובילה אותנו לכתוב את המאמר: תופעת הנסיגה הדמוקרטית היא רחבת היקף ורב־ממדית. משעה שהיא מתפשטת, היא משפיעה בהגדרה על מרחבים גדולים יותר

מהמוסדות החוקתיים או בית המשפט, וזולגת אף מחוץ למוסדות המדינה, אל מוקדי כוח נוספים בחברה, ובהם התקשורת. המאמר מייחס לזירת התקשורת משקל שאינו נופל ממשקלן של זירות אחרות שבהן מתחוללת נסיגה דמוקרטית. זהו מהלך טבעי הן לנוכח התפקיד האינפורמטיבי של התקשורת - לשקף את המציאות; הן לנוכח תפקידה הביקורתי - לאתגר את השלטון; וכמובן מאליו, לנוכח תפקידה הדמוקרטי. במסגרת זו טענו שהתקשורת היא מרחב שמעניין **במיוחד**, מעל ומעבר למרחבים אחרים, מנהיגים שמשקיעים תשומות בפרויקט אי-ליברלי-דמוקרטי של לכידת מוסדות ושינוי אופייה של המדינה לסמכותני יותר.

טענה שנייה שעולה ממאמרו של זקן היא שבכל הנוגע לאמת המידה של ריכוזיות שלטון-תקשורת, הניתוח שלנו מפספס את השאיפה של הממשלות האחרונות דווקא לבזר את התקשורת, באמצעות הקמת כלי תקשורת נוספים וחיזוק אלה הפריפריאליים והחלשים יותר, כמו תחנות הרדיו האזוריות וערוצי טלוויזיה חדשים, וכן באמצעות נקיטת צעדים לגיוון ההרכב האנושי בכלי התקשורת. בתחום זה אין לנו מחלוקת עובדתית על כך שזוהי הרטוריקה הממשלתית בשנים האחרונות, וייתכן שאפילו נסכים כי ברמה האזורית עניין זה מוביל לשינוי פני התקשורת גם בכיוונים שיש בהם היבטים חיוביים ושונים מהמגמה הרחבה שאנו מתארים.

עם זאת, כפי שעולה מהמאמר, קשה להתעלם מכך שהמהלך השלטוני ליצירת כלי תקשורת מרכזיים נוספים כולל - לא רק בישראל - יצירת קשר ותלות הדוקים בין הפלטפורמות החדשות לשלטון. הדוגמאות של **ישראל היום** (עד שנת 2015) וערוץ 14 הן הבולטות בהקשר זה, אך לא היחידות. מהלך הביזור הוא בעצם מהלך של שליטה. כמו כן, בכל הנוגע לגיוון, המחקר מראה, גם בישראל, שטענות לגבי הצורך בגיוון תקשורתי אומנם נובעות לכאורה מסנטימנטים והיסטוריה שמצדיקה אותן, אבל הלכה למעשה הן מתועלות למינויים של בעלי תפקידים בעלי זהות פוליטית אחידה, התואמת את העדפות השלטון - מה שמכונה "גיוון תועלתני" (self-serving) (Yadlin & Klein-Shagrir, 2025). כפי שהראינו במאמר, הטענה להיעדר גיוון בתקשורת היא נימוק שעל פי רוב משמש לשינוי מפת התקשורת ולהעצמת העמדה השלטונית בנרטיב הציבורי.

בעניין זה נבהיר שיש לברך ולהוקיר את פועלו של זקן עצמו בשינוי דפוסי הקבלה לגלי צה"ל - שינוי שמיוחס גם לקודמו בתפקיד, שמעון אלקבץ - שנועד בין היתר להרחיב את מגוון הקולות בתחנה. זו רפורמה חשובה גם בראייתנו. עם זאת, במאמרנו ניסינו להראות כיצד במקביל לכך, במרחבים מרכזיים אחרים של התקשורת, הייצוג הלאומני, הביטחוני, היהודי והמקורב לשלטון השתלט על השיח באופן שסותר טענות

בעד גיוון. הנתון המחזק חשדנות זו באשר למניעי השלטון בנוגע לתקשורת הוא הכיוון הפוליטי של הדרישה לגיוון. לרוב, אמצעי תקשורת שהאידיאולוגיה החדשותית שלהם עולה בקנה אחד עם עמדת השלטון אינם נאלצים להתמודד עם כל תביעה לגיוון. כלומר, הקריאה לגיוון מופנית אך ורק אל כלי תקשורת הנתפסים כביקורתיים כלפי השלטון.

ביקורתו של שגיא ברמק היא במידה רבה יסודית יותר, ונוגעת לעצם פרדיגמת הנסיגה הדמוקרטית. ברמק אינו מכחיש את תופעת התעצמותה של הרשות המבצעת, ורואה בה תגובת נגד אידיאולוגית מוצדקת. קצרה היריעה מלהתייחס בפירוט לטענה בסיסית זו, ובפרט לשאלת היחס בין השלטון המתעצם הנוכחי ובין המגמות שקדמו לו (להרחבה ראו Mordechay, 2026). אבל בהקשר זה חשוב לחדד טענה בסיסית: נסיגה דמוקרטית היא תופעה אמפירית נצפית ולא טענה נורמטיבית. היא מגובה בתיעוד אמפירי ודיון מתודולוגי בעולם כולו, ולמעשה אינה כוללת כל הבחנה בין ימין ושמאל (ראו למשל את המתרחש בוונצואלה ומקסיקו). על אף הריחוק האפיסטמי מגישתו העקרונית של ברמק, אנו רואים בו שותף לשיחה הגונה ונחוצה, שיש בה איידיאולוגיה עמוקה.

שלוש נקודות הביקורת הנוספות של ברמק מציגות, להבנתנו, מודל בעייתי של תקשורת בדמוקרטיה, מבית היוצר של שומטפר (Schumpeter, 2006). לפי מודל זה, שוק הרעיונות הפוליטיים מסדיר את עצמו, ולכן אין שום צורך בשידור ציבורי. בדומה לכך, גם "שוק הראיונות" הפוליטיים יסדיר את עצמו, ולכן השאלה מי נמצא במיינסטרים ומי קיצוני אינה ראויה לבחינה.² גם שוק הרשתות החברתיות יסדיר את עצמו, ואין להטיל עליו מגבלות בגלל השימוש הפסול שעושים בו מנהיגים פופוליסטיים. אולם ידוע שתפיסת היד הנעלמה אינה פותרת כשלי שוק רבים, ובהיעדר פיקוח שחקנים חזקים בשוק מנצלים לרעה את חוסר הרגולציה, יוצרים מונופולים ופוגעים בזכויות הציבור (ברהום, 2026). מבחינה דמוקרטית, תפיסה זו אינה שכיחה בדמוקרטיות ליברליות המחויבות להגנה על ערכי החוקתיות (ערכים שמרניים למדי, שמקורם בתורת השלטון המוגבל). לתפיסתנו, שדה התקשורת ובפרט הרשתות הם מרחבים שבהם רגולציה שלטונית מוצדקת ביותר, בפרט מכוחן של תכליות דמוקרטיות, ובפרט על מנת שלא יהפוך למרחב המזוז את מחיקת ערכי החוקתיות ומשחק פוליטי הוגן במרחבים אחרים.

אנו מודים לאדם שנער על הכרתו בתרומת המאמר וההערות הבונות. הערותיו נוגעות לשתי סוגיות חשובות: האחת היא חוסר סימטריה בנרמול של עמדות קיצון והשנייה היא בהקשרי הביטחון.

בכל הנוגע לדיון שלנו בנרמול של עמדות קיצון באמצעות התקשורת, שנער מפנה מבט ביקורתי לשני היבטים שנעדרו מן הדיון שלנו. ראשית, התיאור שלו את התופעה כולל מבט ביקורתי אל תפקיד **התקשורת כמחוללת תהליכים**, ולא רק אל ההגנה עליה מפני לכידה חיצונית מצד השלטון. שנער טוען שתהליכי הנרמול שאנו מאפיינים - כמו גיוון או הקמת כלי תקשורת - מתאפיינים בחוסר סימטריה מובהק - לא רק כי הימין העמוק מצליח להפגין נוכחות אפקטיבית יותר ביחס לשמאל העמוק, אלא מכיוון ש"ישנם מעט מאוד דוברים לא ציונים בתקשורת המיינסטרים. התקשורת הישראלית היא למעשה תקשורת יהודית-לאומית, שכללל מדירה ערבים פלסטינים מסדר יומה". זאת, חרף היקפו של מיעוט אתני זה - מעל עשרים אחוז מכלל האוכלוסייה (השוו סרגוסטי, 2013; פרסיקו, 2026). ישראל מתאפיינת בחוסר סימטריה כרוני בתחום הייצוג הפוליטי - בניגוד לארצות הברית למשל - עובדה שמביאה מלכתחילה לכך שגם תהליכי נסיגה דמוקרטית יהיו בה חריפים יותר מאשר במדינות אחרות. אומנם, עיקר הקושי שעליו הצבענו במאמרו נוגע לתהליכים המתרחשים בתקשורת במבט עכשווי, אבל אותו תתייצוג בתקשורת של ציבורים מסוימים, שליווה תחום זה בארץ למן היווסדו, מחריף מגמות מקבילות.

הנקודה השנייה של שנער נוגעת לסוגיית הביטחון, מה שמוביל אותנו לדיון כולל בעניין זה גם לאור התגובה של ענת סרגוסטי. שנער וסרגוסטי טוענים באופן נוקב (אולי מעט יותר מאיתנו, בחלק שבו עסקנו באופיו הביטחוני הייחודי של המקרה הישראלי) שסיקור המלחמה בעזה הוא מיקרוקוסמוס של תוצאות הנסיגה הדמוקרטית (ראו קרמניצר ושנער, 2026). שילוב בין תקשורת תחת מתקפה, חלקה מטעם, ובין דעת קהל לא סובלנית, מוביל לכך שהתיווך התקשורתי של המלחמה מאז שבעה באוקטובר, המשבר ההומניטרי ומעמדה של ישראל בעולם, לוקה בחסר במקרה הטוב, ומעיד על תקשורת מגויסת ותרבות של ידע מהונדס במקרה הרע. כפי ששנער מראה במאמר חדש, אין המדובר בהגבלות מסורתיות על חופש הביטוי, אלא ביצירת תשתית שלטונית-מוסדית-חקיקתית שתוצאתה הגבלה מערכתית של הזכות לדעת (שנער, 2026).

קל להבין את תופעת הנסיגה הדמוקרטית בתקשורת הישראלית כמאפיין משטרי-חברתי ישראלי "פנימי" - עניין שאולי חטאנו בו מעט במאמר. קשה ונוקב יותר לטעון שקיים קשר בין החלשת התקשורת ובין הפגיעה באפשרות לקבל תמונה מדויקת של המתרחש. גם הביקורת של זקן ראויה להתייחסות כאן. הטענה שלנו על אופייה מוטה הביטחון של התקשורת לא מבחינה בין הדרג הצבאי והמדיני. לעמדתנו, בחשבון כללי, הסיקור אינו ביקורתי מספיק כלפי שניהם גם יחד בעיתות מלחמה.

באשר לפרקטיקה של סגירת כלי תקשורת בזמני חירום, נבהיר שאין לנו טענות לגופה של ההחלטה להפסיק את שידורי אל-ג'זירה בישראל במהלך המלחמה. הביקורת שלנו מכוונת לעצם קיומה של הפרקטיקה, והיא נובעת מהניסיון ההיסטורי, המראה שבמצבי חירום עלולה להתהוות מגמה של השתקת כלי תקשורת, שאף תהפוך לכדור שלג. הפרקטיקה שמיושמת בשעת חירום עלולה להתרחב, ולפיכך עצם קיומה יוצר אפקט מצנן. במובן זה טענתנו אימצה את ההיגיון המנחה את התמיכה בביטול פקודת העיתונות המנדטורית: כזכור, אף שלא נעשה בפקודה זו שימוש זמן רב, עצם קיומה בספר החוקים נחשב לבעל אפקט מצנן על חופש העיתונות (שוורץ אלטשולר, 2016). את הפרקטיקה הזו, אם כן, יכול לאמץ כל שלטון, ולהחליף את זהותו של כלי התקשורת הביקורתי כלפיו.

סרגוסטי חותמת את תגובתה בהערה שיש כמה משתנים שראוי להוסיף לתמונה שהצגנו. הראשון הוא משפט נתניהו; השני הוא היחס הנצלני של נתניהו כלפי התקשורת; והשלישי הוא ההחלפה השלטונית של התקשורת המסורתית ברשתות החברתיות, נעדרות הרגולציה, שהן מגרש המשחקים החדש של המנהיג הפופוליסט. במאמרנו אומנם התייחסנו למשתנים הללו, אבל דומה שסרגוסטי מבקשת שנדגיש שאין מדובר בגורמים קלי משקל. הנקודה הזו מקובלת עלינו, אבל במקביל - וכמי שעוסקים בימים אלה גם במצבים של "הבראה דמוקרטית" - חשוב לנו להכיר בכך שתופעת הנסיגה הדמוקרטית היא מתפשטת, רב-ממדית, רב-מוסדית וגדולה מסך חלקיה, כולל מדמותו של המנהיג הפופוליסט, גם אם הוא הקטר המוביל אותה. הבנה זו חיונית לשידוד המערכות שנדרש, לטעמנו, כדי להתמודד כראוי עם התופעה.

רשימת המקורות

ברהום, ש' (2026). **העיתונות החדשה והביקורת השיפוטית: סיווג דואלי של עיתונאים ועיתונאיות**. אוניברסיטת חיפה.

סרגוסטי, ע' (2013). דעת מיעוט בעיתונות העברית: ייצוג האוכלוסייה הערבית במרחב ציבורי משתנה (סקירת ספר). **מסגרות מדיה**, 11, 136-127. https://mediaframes.sapir.ac.il/wp-content/uploads/2022/07/media_frames_11_Part9.pdf

פרסיקו, א' (2026, 5 בפברואר). שיעור הייצוג של החברה הערבית הגיע במהלך 2025 לשפל חסר תקדים. **העין השביעית**. <https://www.the7eye.org.il/574995>

שוורץ אלטשולר, ת' (2016, 29 בדצמבר). ביטול פקודת העיתונות המנדטורית. **המכון הישראלי לדמוקרטיה**. <https://www.idi.org.il/ministerial-committees/12187>

שנער, א' (2026). המתקפה האפיסטמית על חופש הביטוי במלחמת חרבות ברזל. בתוך א' שנער ומ' קרמניצר (עורכים), **שקט יורים? חופש הביטוי במלחמה** (עמ' 64-77). המכון הישראלי לדמוקרטיה ומרכז רובינשטיין לאתגרים חוקתיים.

שנער, א' וקרמניצר, מ' (2026). הקדמה. בתוך א' שנער ומ' קרמניצר (עורכים), **שקט יורים? חופש הביטוי במלחמה** (עמ' 13-19). המכון הישראלי לדמוקרטיה ומרכז רובינשטיין לאתגרים חוקתיים.

Barhum, S. (2026). *The Judicial Review of the Press Due Classification of Journalists as Hybrid Officeholders*. University of Haifa.

Mordechay, N. (2026). The socio-political origins of the Israeli second constitutional revolution. *ICL Journal*, 20(1), 2564. <https://doi.org/10.1515/icl-2025-0058>

Persico, O. (February 5, 2026). The representation rate of Arab Society reached an unprecedented low during 2025. *The Seventh Eye*.

Saragusti, A. (2013). Minority opinion in the Hebrew press: representation of the Arab population in a changing public sphere. *Media Frames*, 11, 127–136.

Schumpeter, J. (2006). *Capitalism, socialism and democracy*. Routledge.

Shwartz Altshuler, T. (December 29, 2016). *Abolishment of the Press Ordinance*. The Israel Democracy Institute.

Shinar, A. (2026). The epistemic attack on freedom of expression in the Swords of Iron War. In Shinar, A. & Kremnitzer, M. (Eds.), *Are the muses silent? On freedom of speech in wartime* (pp. 64–78).

Shinar, A. & Kremnitzer, M. (2026). Introduction. In Shinar, A. & Kremnitzer, M. (eds.), *Are the Muses Silent? On Freedom of Speech in Wartime* (pp. iii–xi).

Yadlin, A., & Klein-Shagrir, O. (2025). On political interests and self-serving diversity: How state policymakers envision public service media. *The Communication Review*, 28(3), 271–299.

הערות

- 1 להתרשמותנו, טענתו של זקן שחלה התרחקות של העיתון מנתניהו בהחלט נכונה, ובעניין זה, העובדה כי הסיקור של ראש הממשלה השתנה ("רק") לאחר שנוצר קרע בינו ובין המו"ל היא מה שביקשנו להוכיח. עם זאת, וכפי שאנו מראים במאמר, טענה זו תקפה גם במדינות אחרות, כאשר קיימת מגמה כללית של שגשוג בקרב כלי תקשורת בעלי אידיאולוגיה התואמת לזו של השלטון, גם אם קיימים ביניהם יחסי "אהבה-שנאה".
- 2 בהקשר זה, ברמק תוהה מדוע לא התייחסנו למשל ל"שיח המגדרי, והטרנסג'נדר בפרט", או לח"כ עופר כסיף, כדוגמאות לנרמול של עמדות קצה שמאליות. התשובה לכך היא שהדוגמה הראשונה כלל אינה מאפיינת את הציבוריות הישראלית; זהו שיח אמריקני מובהק. כמו כן, אנו חולקים על הסיווג של שיח מגדרי כעמדת שמאל בהכרח, ויש להבדיל סיווג אוטומטי זה, למשל, מסיווג עמדה קפיטליסטית כימנית או עמדה לאומנית כמשתייכת ל"ימין עמוק". באשר לדוגמה של ח"כ כסיף, מבחינה אמפירית הוא זוכה לסיקור מועט יחסית למידת הסיקור של בן גביר, לכל הפחות לפי נתוני 'יפעת'.